

İnsan hüquqlarının müdafiəsi dövlətin ən ali vəzifəsidir

Bu gün cəmiyyətdə diqqət mərkəzində olan aktual problemlərdən biri də insan hüquq və azadlıqlarıdır. Bu problem siyasi-hüquqi problemlər sırasında mühüm yer tutur. İnsan hüquq və azadlıqları elmi-tədqiqat araşdırmalarının əsas predmetidir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi dövlətin ən ali vəzifəsidir. Milli inkişafın ən vacib şərti insan haqlarının qorunması və müdafiəsidir.

Hüquqi dövlət dedikdə, insan hüquq və azadlıqları, onların yüksək səviyyədə müdafiəsi başa düşülür. Vətəndaşların hüquqlarını təmin etmək və qorumaq dövlətin başlıca funksiyasıdır.

İnsan hüquqları baza və pozitiv hüquqlara ayrılır. Heç kəs insanı təbii hüquqlarından heç bir şəkildə məhrum edə bilməz. Bura yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, həyat fəaliyyətini azad seçmək, vicdan, fikir, əqidə azadlığı və s. aiddir.

Bütün bunlar insan hüquqlarının əsasını təşkil edir. Müasir cəmiyyəti azadlıq, sərbəst yaşamaq, bərabərlik, ədalət prinsiplərinə əsaslanan və universal xarakterli insan hüquqları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki bir dövlətin hüquqi dövlət kimi var olması və inkişafı, bir cəmiyyətin azad cəmiyyətə çevrilməsi, məhz insan hüquqlarının vəziyyətindən, bu hüquqların həcmindən və necə həyata keçirilməsindən asılıdır.

İşgəncə nədir? Latınca bükmək, burmaq mənasını daşıyan "torture" (işgəncə, əzab vermə) insanlıq tarixi qədər yaşı olan bir cəzalandırma üsuludur. Qədim zamanlardan bəri işgəncənin cəza, qorxutma və etiraf üçün tətbiq edildiyi məlumdur.

Tarix boyunca daha çox dinə qarşı çıxanlara, homoseksualistlərə, cadugerliklə məşğul olanlara, vətənə xəyanət edənlərə və zina edənlərə qarşı işgəncənin cəza, qorxutma və etiraf üçün tətbiq edildiyi məlumdur.

Tarixdən də bellidir ki, işgəncələr bir çox dövlətlər tərəfindən həyata keçirilmişdir. Xüsusilə, Qədim Misir, Assuriya, Yunanıstan, Roma və digər qədim dövlətlərdə müxtəlif işgəncə növləri tətbiq edilmişdir. Romalıların ədalət sistemində Talion prinsipini "həyata görə həyat, gözə-göz, dişə-diş" rəhbər tutulması bir çox ölkələrin ədalət sistemində önəmli faktora çevrilmişdir. Roma imperatorluğunda bir qulun ifadəsi yalnız işgəncə altında alınarsa, qəbul edilirdi. Çünki bir qulun öz iradəsi və öz istəyi ilə həqiqəti söyləyəcəyi mümkün sayılmırdı.

Avropa ölkələrinin bir çoxunda orta əsr məhkəmələri müttəhimin

günahlılıq dərəcəsinə və sosial statusuna görə, işgəncə vermə qərarları çıxarmışlar. O zaman işgəncə ədalət sistemində mühüm yer tuturdu. İşgəncənin tətbiqi cinayət prosesinin istintaq forması ilə bağlı idi. Etiraf, cinayət törədən şəxslərin adlarının açıqlanması məqsədilə istifadə olunurdu. İnkvizisiya məhkəmələrində işgəncədən istifadə 1252-ci ildən başlamış və yalnız 1816-cı ildə Roma katolik kilsəsi tərəfindən qadağan olunmuşdur. İşgəncələr, həmçinin, protestantlığın radikal cərəyanları arasında da yayılmışdır.

Orta əsrlərdən XVIII əsrədək işgəncələrdən qanuni soruşdurma, məhkəmələrdə etiraf və ifadə almaq məqsədilə istifadə olunurdu.

İnsan hüquqlarının rəsmiləşdirilməsi sahəsində ilk cəhdlərə XIII əsrdə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, İngiltərənin 1215-ci il "Böyük Azadlıqlar Xartiyası"nda, 1689-cu il "Hüquqlar haqqında Bill"də, ABŞ-da qəbul edilmiş 1776-cı il "İstiqlaliyyət Bəyannaməsi"ndə, 1791-ci il "Hüquqlar haqqında Bill"də 1789-cu il Fransada elan olunmuş "İnsan və Vətəndaş Hüquqları haqqında Bəyannamə"də insan hüquqları rəsmi ifadəsini tapmışdır.

Avropada işgəncələrin tətbiqinin məhdudlaşdırılması, yalnız XVII əsrin sonlarında müşahidə edilir ki, bu da, humanist maarifləndirmə ideyalarının yayılması ilə bağlıdır. Məhkəmə icraatı zamanı işgəncənin bütün növlərinin ləğv edildiyi birinci ölkə Prussiya olmuşdur. Orada işgəncələr faktiki olaraq 1754-cü ildən ləğv edilmişdir (formal olaraq, 1805). İşgəncələr Danimarka 1770, Rusiyada II Yekaterinanın gizli fərmanı ilə 8 noyabr 1774-cü ildə (rəsmi olaraq, I Aleksandrın 27 sentyabr 1801-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir). Avstriyada 1776-cı ildə (bəzi məlumatlara görə 1787), Fransada 1780-ci ildə (inqilabçı Milli Assambleya tərəfindən 1789-cu ildə təsdiq edilmişdir), Niderlandda 1789, Siciliya Krallığında 1789, Avstriya Niderlandında 1794, Venetsiyada 1800, Bavariyada 1806, Papa Vilayətində 1815, Norveçdə 1819, Hannoverdə 1822, Portuqaliyada 1826, Yunanıstanda 1827-ci ildə ləğv olunmuşdur. Avropa ölkələrindən ən gec İsveçrə işgəncəni ləğv etmişdir. Sürix kantonu 1831, Friburq kantonu 1848, Bazel kantonu 1850, Qlarus kantonu isə 1851-ci ildə işgəncələri ləğv etmişdir. İngiltərədə isə işgəncələrin bəzi növlərinin qadağan edilməsi məlumdur. Məsələn, 1772-ci ildə İngiltərədə "peine forte et dure" (fr. güclü və davamlı əzab) qadağan edilmişdir. Bu, anqlo-sakson hüquq sistemində məhkəmə qarşısında çıxış etməkdən imtina edən şübhəli şəxsə tətbiq edilən işgəncə növüdür. Yerə uzadılmış insanın sinəsinə lövhə qoyulur, onun üzünə daşlar yığılırdı və təcridcən

təzyiq artırılırdı və nəticədə, bu işgəncə ölümə gətirib çıxara bilirdi.

Məhkəməyə çıxarılması üçün şübhəli şəxs öz günahını etiraf etməliydi. Əgər o, səssiz qalıb susmaqda davam edərək, bu işgəncə altında ölərdisə, formal olaraq, günahsız sayılırdı. Ölüm cəzasının tətbiq olunması nəzərdə tutulan bəzi cinayətkarlar "peine forte et dure" ilə ölməyi üstün tuturdular ki, bu halda da, onların əmlakı müsadirə olunmurdu və vərəsələrinə keçirdi.

İşgəncələrə və digər qəddar, pis, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Konvensiyasının 1-ci maddəsində işgəncəyə belə bir anlayış verilmişdir:

İşgəncə - hər hansı bir şəxsə ondan və ya başqa şəxsin məlumat almaq, yaxud onun etirafına nail olmaq, onu və ya başqa şəxsi törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhələnən hərəkətə görə cəzalandırmaq, həmçinin, onu və ya başqa şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək, yaxud dövlətin vəzifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud da onların təhriki və ya onların bixəbərliliyi, yaxud göz yumması ilə hər hansı xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan istənilən səbəbə görə qəsdən güclü fiziki, yaxud mənəvi ağrı və əzabverici hərəkətlər deməkdir.

İşgəncə anlayışında 3 element əhatə olunur:

1. qəsdən fiziki və ya psixi cəhətdən iztirab vermə;
 2. bilavasitə və ya dolayısı ilə iştirak edən şəxs tərəfindən iztirab vermə;
 3. müəyyən məqsədlə iztirab vermə.
- BMT-nin İşgəncə Əleyhinə Konvensiyasının 1-ci maddəsində verilmiş "işgəncə" tərifinə üç müstəqil element ehtiva edir:

- işgəncə beynəlxalq hüquqa əsasən, qadağan edilir və heç vaxt ona bəraət qazandırıla bilməz;
 - işgəncənin qadağan edilməsi mütləqdir və qeyd-şərtsizdir;
 - qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəzaların da qadağası mütləqdir və qeyd-şərtsizdir.
- Konvensiyaya əsasən, işgəncə müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün tətbiq olunur:
1. Hər hansı şəxsə və ya başqasından məlumat almaq;
 2. Hər hansı şəxsin və ya başqa şəxsin etirafına nail olmaq;
 3. Hər hansı şəxsi və ya başqa şəxsi törətdiyi və ya törədilməsində şübhələnən hərəkətə görə cəzalandırmaq;
 4. Hər hansı şəxsi və ya başqa şəxsi qorxutmaq;
 5. Hər hansı şəxsi və ya başqa şəxsi məcbur etmək;
 6. Hər hansı ayrı-seçkiliyə əsaslanan istənilən səbəbə.
- İşgəncənin anlayışına hüquqi qiymət verilməsi üçün məqsədin



Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

mövcud olması vacibdir. Başqa sözlə desək, əgər məqsəd yoxdursa, onda bu cür əməlləri işgəncə kimi qiymətləndirmək çətin olur.

Şəxsi etirafa məcbur etmək məqsədilə "ona işgəncə vermə" dedikdə, şəxsin hər hansı hüquq pozuntusuna (cinayəti, inzibati xətanı, intizam xətasını və ya mülki-hüquq pozuntusundan yaranan zərəri) törətdiyini bildirməsinə nail olmaq üçün onun barəsində işgəncə kimi nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsi başa düşülməlidir. Bu zaman zərərçəkmiş şəxsin etirafına məcbur edildiyi hüquq pozuntusunu törədib-törətməsinin əməlin tövsiyə üçün əhəmiyyəti yoxdur.

Törətdiyi və ya törədilməsində şübhə doğurduğu əmələ görə həmin şəxsi cəzalandırmaq məqsədi ilə ona işgəncə vermə o halda, mövcud olacaqdır ki, şübhəli şəxsə, təqsirləndirilən şəxsə, məhkuma və ya barəsində, rəsmi olaraq, cinayət təqibi başlanmamış istənilən şəxsə qarşı onu qanunvericilikdə nəzərdə tutulan cinayət-cəza sistemindən kənara çıxarmaqla, cəzalandırmaq məqsədi ilə işgəncə kimi nəzərdə tutulmuş əməl törədilmiş olsun.

Qorxutmaq və ya hədə-qorxu gəlmə, zərərçəkmiş şəxsi maddi və ya sair yardımdan məhrum etməklə, işdən çıxarmaqla, yaşayış sahəsindən qovmaqla, barəsində rüsvayedicə məlumatlar yaymaqla və s. hədələmədə ifadə oluna bilər.

Məcburet etmə dedikdə, prokuror, müstəntiq və ya təhqiqatçı tərəfindən və ya onların təhriki ilə dindirmə zamanı hədələməklə, şantajla, ləyaqəti alçaltmaqla və ya sair qanunsuz hərəkətlər tətbiq etməklə, şübhə edilən şəxsi, təqsirləndirilən, zərərçəkmiş şəxsi, şahidi ifadə verməyə, habelə, eksperti rəy verməyə məcbur etmə başa düşülür.

Burada hədələmə dedikdə, dindirilən barəsində onun üçün hansısa xoşagəlməz və arzuolunmaz nəticələrin olacağı kimi, qorxutmanın müxtəlif formaları başa düşülür. Şantaj dedikdə, dindirilənə onu ləkələyəcək hansısa əməllərin və sənədlərin elan ediləcəyi hədəsi ilə qorxutma başa düşülür. Ləyaqəti alçaltma dedikdə, dindirilən şəxsə münasibətdə həyasız, ədəbsiz xarakterli, insanı hörmətdən salan, təhqir edən hərəkətlər etmə başa düşülür. Digər qanunsuz hərəkətlər dedikdə isə, iş üzrə müvafiq məlumatları dindiriləndən almaq məqsədilə onun barəsində edilən müxtəlif əxlaqsız və qanunazidd hərəkətlər başa düşülür.

Hər hansı ayrı-seçkiliyə dedikdə, şəxsin vətəndaşlıq, sosial, irqi, cinsi, milli, siyasi və dini mənsəbiyyətinə, əmlak vəziyyətinə, qulluq mövqeyinə və əqidəsinə əsaslanan əlamətlər nəzərdə tutulur. Bu əlamətlərə görə, ayrı-seçkiliyin qadağan olunması bir çox Konvensiyalarda öz əksini tapmışdır.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru